

«Бланік» — організація Руху опору волинських чехів

Чехи-колоністи з'явилися на Волині ще у XIX ст.¹ Вони були запрошені на Волинь Франтішеком Пршибилом для огляду земель та місць, пропонуваніх для проживання. На початку 60-х рр. на Волинь почали переїжджати чеські селяни. Царський чиновник О. Воронін відзначав, що в Південно-Західному краї станом на 1871 р. проживало 44 064 іноземці (9050 сімей), а на Волині колоністи у той час становили більше 2% населення². Після реформи 1861 р., а особливо після придушення польського повстання 1863 р., на Волині значно подешевшала земля, оскільки репресії проти учасників повстання та економічні обмеження змусили їх продавати землю та знижувати на неї ціну. Протягом 1868–1870 рр. у губернію прибуло 946 чеських сімей, придбавши 17 577 десятин землі на суму 300 тис. крб. сріблом³. Отже, економічна ситуація стала основним фактором оселення чехів на Волині.

10 червня 1870 р. імператор Олександр II підписав постанову Комітету міністрів «Про оселення чехів на Волині»⁴. Російський уряд проводив щодо чехів протекціоністську політику, розглядаючи їх як своєрідну перешкоду колонізації та окатоличенню краю⁵. Так чеські колоністи стали

¹ Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2. (далее — 2ПСЗ). — Т. 45. Отд. 3-е. 1870. — СПб., 1874. — С. 24–25.

² Воронин А. Об иностранных поселенцах в Юго-Западном крае. — Б.м., б.г. — С. 11–12.

³ Там само.

⁴ 2ПСЗ. — Т. 45. Отд. 3-е. 1870. — СПб., 1874. — С. 24–25.

⁵ ЦДІАУ, ф. 442, оп. 617, спр. 128; там само, оп. 618, спр. 58, арк. 120; там само, оп. 317, спр. 92, арк. 1, 71, 95; Шульга С.А. Політика російського уряду щодо чеських імігрантів у 70–90-х рр. XIX ст. // Зб. навчально-методичних і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки. — Вип. 2. — Луцьк, 1997. — С. 24.

мешканцями Волині. За переписом 1897 р. на Волині проживало 27 670 чехів, що становило більше половини (55%) усіх чехів, які оселилися в Російській імперії⁶. За Ризьким договором 1921 р., західні повіти Волинської губернії увійшли до складу Польщі. За даними перепису населення 1921 р., на території Волинського воєводства Польщі проживало 25 405 осіб, а на території Радянської Волині (1926) — 16 тис. осіб чеської національності⁷. Після 1939 р. територія Волинського воєводства увійшла до Волинської і Рівненської областей Української РСР.

Друга світова війна принесла на землі, де проживали волинські чехи (Волинь, Рівненщина, Житомирщина, Київщина), встановлення окупаційного режиму. На цих територіях 1 вересня 1941 р. було утворено рейхс-комісаріат «Україна» з центром у місті Ровно. Він складався із 6 генеральних округів, в кожному із яких була запроваджена посада німецького окружного комісара, який формував місцеву адміністрацію. На чолі рейхс-комісаріату став намісник Гітлера на Україні гауляйтер Східної Пруссії Еріх Кох. В Ровно також було розквартировано гестапо, штаб фельдмаршала і штаб генерала фон Ільгена, командувача особливими (каральними) військами на Україні. Фашистський окупаційний режим в Україні мав виконати три основних завдання: забезпечити продовольством та матеріальними ресурсами воєнну машину фашистів; вивільнити від українського населення шляхом депортацій та фізичного знищення «лебенсraum» (життєвий простір) для арійської раси; сприяти колонізації і заселенню суди німецьких колоністів.

Чеське населення Волині разом з українцями, поляками, росіянами з перших днів окупації відчувало на собі «новий порядок». Життя повернулося до доби натурального господарства, оскільки фашисти вилучали все, що могли взяти. За мемуарами чеських реемігрантів, що опубліковані в часописі «Verna straz» за 1949–1951 рр., селяни навчилися заготовляти шкіру, варити мило, користуватися жорнами. Німецькі окупанти вилучали худобу, продукти харчування, зерно, домашній скарб. Чехи намагалися приховати своє майно, викопували схрони, де зберігали нажите роками, а принагідно могли сховатися й самі. В Мартинівці чехи Станіслав Бача і Станіслав Кабат сховали навіть церковні дзвони, які у 1946 р. під час рееміграції вивезли з собою на батьківщину Болеслав Бочовський і Йозеф Зембоук⁸.

⁶ Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 года / Под ред. Н.А. Тройницкого. — Т. 2. — СПб., 1905. — Таб. XII.

⁷ Шульга С.А. Зазн. праця. — С. 25.

⁸ Verna straz. — 1950. — 17 listopadu.

Але найтяжчою повинністю як для місцевих українців, так і для чехів було постачання робочої сили до Німеччини. Майже 2,4 млн молодих людей було вивезено з України, серед них були і чехи. Навесні 1942 р. в чеських поселеннях Волині почалася примусова реєстрація молоді 1923–1925 рр. народження для вивезення на роботи. Чеське населення вдавалося до різного роду засобів, аби перешкодити вивозу молоді. В селі Нови́ни Чеські навіть православний священник допомагав чехам, він вносив зміни в парафіяльні книги, додаючи або віднімаючи роки⁹.

Чеські поселяни переховували у своїх оселях радянських солдатів, євреїв, яких методично винищували німці, поляків, яких переслідували оунівці. Євреї здавна жили в чеських селах, дружили між собою їхні діти, євреї іноді навіть ріднилися з чехами, а в роки війни шукали порятунку саме у чеських родинах. В одному з організованих окупантами гетто у чеському поселенні Варковичі на квітень 1942 р. було зібрано кілька тисяч євреїв з південної частини Волині. Вони працювали на залізничній гілці Ровно — Дубно. Тяжкі умови життя і праці змусили євреїв до втечі. Всього у квітні 1942 р. втекло 18 євреїв, яких протягом кількох днів годували й переховували чехи в с. Дембровка. Однак українській поліції та окупантам вдалося їх знайти і на околиці Дембровки розстріляти¹⁰. Незважаючи на небезпеку, волинські чехи переховували й цілі єврейські родини, і єврейських дітей. Відомий випадок, коли за переховування одного єврея була розстріляна чеська родини із семи осіб. Всього за період окупації Волині чехам вдалося зберегти життя 130 євреям в 40 чеських поселеннях. П'ятеро волинських чехів за свій подвиг нагороджені почесним званням Праведник народів світу, їх імена викарбувані на Стіні пам'яті в меморіальному комплексі «Yad Vashem» (Героям і жертвам голокосту) в Єрусалимі¹¹.

Окупаційний режим, жертви серед мирного населення спонукали до спротиву. Вже у 1941 р. невелика група чеської інтелігенції заснувала групу Руху опору, яка ставила собі за мету не допустити знищення чеської національної меншини та готувала чоловіків до участі у збройній боротьбі. Весною 1943 р. у складі Червоної Армії утворилася перша чехословацька бригада в СРСР під командуванням Л. Свободи. Саме цей факт і послугував активізації Руху опору в чеських поселеннях на Волині, основною метою якого тепер стала підготовка до вступу в бригаду Л. Сво-

⁹ *Idem.* — 1950. — 8 zari.

¹⁰ *Jroslav Vaculik. Dejiny Volynskych Cechu.* — Т. 2. 1914–1945. — Praha, 1998. — S. 112.

¹¹ *Гофман І.* Чехи на Волині. Основні відомості. — Прага, 1998. — С. 20; *Historicka mapa ceskeho osidleni na Volyni.* — Praga, 1995.

боди і активна участь у звільненні батьківщини від фашистських загарбників.

У 1943 р. на Волині виникає на основі вже існуючих груп організація «Бланік». 13 червня 1943 р. в с. Московщина відбулася нарада 13 представників чеських поселень на Волині, на якій були обрані керівники організації. На чолі її став учитель із с. Мирогоща «Hlasatel» Владімір Кноп (псевдонім — Я. Влчек), заступником — редактор чеського часопису «Krajanske listu» (Луцьк, 1934–1938 рр.) і вчитель із с. Московщина Йозеф Рейзек (псевдонім — Я. Вінаріцкі) та інженер Іржі Лізалек (псевдонім — В. Броз). Було затверджено статут організації та її програму, прийнято рішення про видання часопису. 13 червня 1943 р. в с. Московщина відбулася нарада 13 представників чеських поселень на Волині, на якій були обрані керівники, які, за пропозицією Й. Рейзека, дістали назву «Hlasatel» (від чес. Hlasit — проголошувати, пропагувати, розповсюджувати)¹².

У червні 1943 р. «Бланік» отримала достатньо чітку організаційну структуру. Територія Волині була поділена на 5 округів, які відповідно ділилися на 3 — 6 гуртків, а ті — на 3–9 підрозділів. 12 вересня та 17 жовтня 1943 р. і 21 січня 1944 р. відбулися вибори керівників підрозділів та округів¹³. Загальну чисельність членів організації не визначено, однак достеменно відомо, що «Бланік» діяв у 102 чеських поселеннях на Волині¹⁴.

За напрямками діяльності «Бланіка» були сформовані спеціальні відділи: пропаганди, воєнний, медичний, фінансово-матеріальний, технічний та відділ безпеки. Головне керівництво та керівники округів розробляли політичні директиви та напрямки діяльності, політику чеської організації щодо партизанки польської та радянської, а також щодо ОУН–УПА. При вступі до організації прихильники давали клятву, текст якої наводять автори «Історії Чеського Боратина» Йозеф, Анна і Владіслав Влк і в якій чехи, вступаючи до таємної організації, зобов'язуються до останньої краплі крові вести боротьбу за звільнення своєї батьківщини¹⁵.

В Чеському Боратині (поблизу Луцька) керівником організації «Бланік» був Вацлав Влк. Члени організації збиралися в будинку В. Влка на околиці Боратина. Вацлав Влк, який був водієм за професією, організував автошколу, де навчалися і могли легально зустрічатися члени організації. За спогадами Бедржиха Опоченського, В. Влк переконував молодих людей, що їх ввійські навички стануть у пригоді, коли вони будуть воювати

¹² Jroslav Vaculik. Op. cit. — S. 108.

¹³ Idem. — S. 109.

¹⁴ Гофман Ї. Зазн. праця. — С. 21.

¹⁵ Josef, Anna, Vladislav Vlk. Historie Ceskeho Boratina. — Usti nad Labem, 2000. — S. 158.

за свою батьківщину. До складу Баратинського «Бланіка» входили також чехи Врзак, Гнідек, Форт, Черак, Ярчек, Беда Опоченський¹⁶. Більшість чехів-боратинців навесні 1944 р. увійшли до складу танкової бригади 1-го чехословацького корпусу в СРСР.

Важливою ланкою роботи «Бланіка» було інформування чеського та місцевого українського населення про події на фронтах, міжнародну ситуацію та дії чеських партизанів на Волині. Цією справою займався колишній редактор чеського часопису «Krajanske listu» (Луцьк, 1934–1938 рр.) Йозеф Рейзек. 1 серпня 1943 р. вийшов перший номер часопису «Hlasatel». Одночасно окремою листівкою вийшло звернення до чехів України, в якому керівник організації Владімір Кноп виклав основні засади діяльності та цілі організації, позицію щодо співпраці з українськими націоналістами. Пізніше, 24 жовтня 1943 р., окремою листівкою вийшла Декларація чехів України, в якій організація чітко визначала свою політичну позицію в складних умовах національної та політичної боротьби на Волині¹⁷.

На теренах Волині упродовж війни діяли різного політичного спрямування групи опору: українські (ОУН–УПА), «червоні» партизани, польські (АК) та ін. Як українська, так і «червона» партизанка намагалися встановити певні зв'язки з чехами та їх підпільними організаціями. Ряд документальних матеріалів, опублікованих Володимиром Сергійчуком у добірці «Український здви́г: Волинь. 1939–1955», свідчать про такі намагання¹⁸.

У жовтні 1943 р. один із уповноважених ОУН (б) в огляді суспільно-політичної ситуації у південній частині Рівненщини зазначав: «...З національних меншин, що замешкують цей терен і з якими знаходимо спільну мову, є чехи. Вони до нас, як господарів на цьому терені, і до визвольної боротьби українського народу ставляться лояльно. Щоправда, то вони стараються асекуруватися скрізь — і з нами добрі, і німцям годять. Хоч як ненавидять німців, все ж таки воліють жити в спокої»¹⁹.

Чехи повністю розуміли багатолітні намагання українців створити свою власну державу. Про це свідчить і допомога молодій Чехословацькій республіці українській еміграції. Однак методи боротьби, які обрала Українська повстанська армія, волинські чехи не могли толерувати і засуджували як неприйнятні і варварські. Неодноразово «червоні» партизани і оунівці зверталися до чеського населення із закликом вступати до

¹⁶ Idem.

¹⁷ Jroslav Vaculik. Op. cit. — S. 109.

¹⁸ Сергійчук В. Український здви́г: Волинь. 1939–1955. — К., 2005. — С. 128–130, 179–180, 183–186, 208–211, 226–233, 240, 300–302.

¹⁹ Там само. — С. 232.

їхніх лав для боротьби з окупантами, однак волинські чехи уникали втручання в будь-які місцеві та національні конфлікти²⁰. Окремі з них брали участь як у з'єднаннях червоних партизанів (Медведева, Ковпака), так і в українській партизанці²¹.

Влітку 1943 р. при пересуванні з'єднання С. Ковпака з Волині на Східну Галичину «Бланік» надав інформацію червоним партизанам про пересування німецького транспорту залізницями Ровно–Ковель, Ровно–Львів. На початку серпня 1943 р. члени «Бланіка» разом з ковпаківцями організували саботажні акції на нафтових родовищах поблизу Станіслава. Через Ковпака чехи намагалися зв'язатися з чехословацькою бригадою в СРСР²². Відомий також виступ чехів поселення Купичів на боці 27-ї волинської дивізії АК проти УПА в листопаді 1943 р.²³

З просуванням фронту зимою — весною 1944 р. на захід активізувалися зусилля «Бланіка» по організації вступу його членів до 1-ї чехословацької бригади в СРСР під командуванням Л. Свободи. Угода про її створення була укладена ще наприкінці 1941 — на початку 1942 рр. У лютому 1942 р. було сформовано перші частини бригади в кількості 763 чол., серед них — 75 волинських чехів, які були виселені до Казахстану. Саме ці частини й стали основою бригади Л. Свободи.

Перший бій бригада прийняла під селом Соколово Харківської області 8 березня 1944 р. Із 52 волинських чехів, які брали участь у бою під Соколовим, загинуло 22. Чеська окрема бригада була атакована 60 німецькими танками та ротою автоматників. Саме під цим українським селом був смертельно поранений чех надпоручик Отакар Ярош, якого першим з іноземців було нагороджено Зіркою Героя Радянського Союзу, 87 воїнів нагороджено орденами і медалями²⁴. Потім були бої під Києвом, Білою Церквою. До наших днів чехи України співають пісні тих днів: «...Там, біля Києва, на руській землі могили глибоко викопані... сини чеські тихо лежать...»

На початку 1944 р., коли радянські війська вступали на територію Волині, чехи подали заяви про вступ до бригади. Вже в лютому 1944 р., коли бажаючих вступити до бригади виявилось багато, Л. Свобода подав радянському урядові заяву про бажання волинських чехів воювати проти фашистів. Згідно з призовними протоколами, до вступу зголосився майже 11 451 волинський чех. Приходили цілими родинами, батьки із сина-

²⁰ Там само. — С. 183–186.

²¹ Verna straz. — 1950. — 13 rijna.

²² Jroslav Vaculik. Op. cit. — S. 110.

²³ Verna straz. — 1950. — 20 rijna.

²⁴ Великая Отечественная война 1941–1945: Советская энциклопедия. — М., 1985. — С. 671.

ми, старші зменшували собі роки (під 55), а молодші збільшували (понад 17), а також стародружинники²⁵.

За наказом від 10 квітня 1944 р., бригада перейменувалась у корпус під командуванням генерала Яна Крагохвіла. З 30 квітня 1944 р. мобілізаційні управління були утворені в Дубно та Луцьку. До корпусу зараховано 10 881 чоловіків і 260 жінок. Першою жінкою, яка стала медичною сестрою в корпусі, була Людмила Лізалкова, дружина одного з керівників «Бланіка»²⁶. Пізніше корпус доповнювався чехами із Підкарпатської Русі, словаками, євреями, русинами.

Чехословацький корпус брав участь у Карпатсько-Дукленській операції, звільненні Моравії та Праги. Під час боїв на Дуклі загинуло 932 чехи, 3826 поранено, 580 зникли безвісти. Загалом у складі 1-го чехословацького корпусу в СРСР загинули, померли від ран або пропали безвісти понад 1100 волинських чехів, зокрема, загинуло три жінки — Любушка Мражкова, Анна Жихова, Ружена Якубовска. Встановлено імена більше як 540 волинських чехів, воїнів Червоної Армії, які загинули під час Другої світової війни²⁷.

Волинські чехи завжди вважали себе невід'ємною частиною чеського народу, незважаючи на те, що для покоління, яке народилося на Волині, батьківщина була незнайома. Завдяки родинному вихованню в дусі патріотизму та збереженню народних звичаїв, мови, культури, в далечині від батьківщини почуття приналежності до неї зміцнювалося. Толерантне ставлення до всіх політичних і національних рухів та сил зберігало чеську меншину від кривавих конфліктів та непорозумінь, дало можливість об'єднатися для спільної мети — звільнення батьківщини. Значна роль у цьому належить організації «Бланік».

²⁵ Гофман І. Зазн. праця. — С. 22.

²⁶ Jroslav Vaculik. Op. cit. — S. 113.

²⁷ Гофман І. Зазн. праця. — С. 23.